

Posthumous reproduction: actual problems of legal regulation and external experience

Постмортальна репродукція: актуальні проблеми правового регулювання та зарубіжний досвід

Viktor Checherskyi

Key words:

human rights, right to continue of the genus, reproductive rights, posthumous reproduction, posthumous assisted reproduction.

Ключові слова:

права людини, право на репродуктивне відтворення, репродуктивні права, посмертна репродукція, посмертна допоміжна репродукція.

Постановка проблеми. Досягнення у галузі медицини і біології примусили людину по-новому оцінити процес власного відтворення. Це також вимагає від юриспруденції реагувати на результати науки, щоб регламентувати новітні правовідносини, які виникають у зв'язку з цим.

Одним з сучасних викликів для права стала можливість репродукції (відтворення) людини поза звичайними біологічними рамками. Вказане насамперед завдячує розвитку технології кріоконсервування репродуктивних клітин (гамет) та ембріонів, яка змістила часові рамки не тільки народження генетично рідних дітей, але і їх зачаття.

Водночас сьогодні не існує уніфікованої міжнаціональної правової регламентації даного феномену. Навіть більше, сучасні держави переважно взагалі оминули питання врегулювання постмортального відтворення людини та пов'язаних із ним правових колізій, внаслідок чого порушується принцип правової визначеності та не дотримуються права людини, у тому числі дитини, яка зачата після смерті її біологічних батьків.

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на досить значний масив наукових праць, присвячених репродуктивним правам, питанню постмортальної репродукції увага майже не приділялася. Окремі теоретичні та практичні аспекти розглянуто у працях Г.В. Анікіної, І. Венедіктової, Ф.В. Дахно, А.О. Куценка, І. Рубець, К.Н. Світнева, І.В. Філімонової та деяких інших дослідників.

Метою статті є дослідження такого нового для юриспруденції феномену, як постмортальна, тобто посмертна репродукція (відтворення) людини, що є складником правомочностей, які складають зміст фундаментального права людини на репродуктивне відтворення.

Виклад основного матеріалу. Історично вищезгаданий феномен характеризував зачаття дитини обома батьками, народження якої відбувалося після смерті батька. Відомі також випадки, коли народження дитини відбувалося після смерті матері при пологах або в результаті нещасного випадку¹. Проте розвиток науки суттєво змінив раніше непорушні аксіоми у цій сфері. Заморожені гамети, ембріони можуть успішно зберігатися тривалий час, внаслідок чого між смертю батьків та народженням їх біологічної дитини може пройти не один рік.

Наукові технології дозволяють здійснити декілька варіантів посмертної репродукції: використання кріоконсервованої сперми (яйцеклітини), взятої ще за життя людини, перенесення раніше замороженого ембріона і новітній напрям – посмертний витяг сперми померлого, який можливий протягом 24–36 годин, та її заморожування². Крім того, на цей час тривають роботи щодо удосконалення вилучення ооцитів та відповідного правового супроводу.

¹ Дахно Ф.В., Куценко А.О. Вспомогательные репродуктивные технологии и проблемы постмортальной (посмертной) репродукции. *Жіночий лікар*. 2009. №2. URL: <http://z-l.com.ua/ru/article/281> (дата звернення: 27.07.2019).

² Филимонова И.В. Проблемы правового регулирования постмортальной репродукции в семейном законодательстве России. *Политика, государство и право*. 2015. №2. URL: <http://politika.snauka.ru/2015/02/2333> (дата звернення: 07.07.2019).

Загалом під поняттям «постмортальна репродукція» розуміється зачаття і народження дитини після смерті кого-небудь з батьків. Тобто цей термін використовується у разі, якщо зачаття дитини відбулося після смерті біологічних батьків чи одного з них, на відміну від посмертного народження, коли зачаття мало місце при їх житті³.

З погляду права людини на репродуктивне відтворення вказану проблематику можна розділити на два великі блоки. До першого слід віднести використання заморожених ембріонів і репродуктивних клітин, а до другого блоку – отримання (вилучення) репродуктивних клітин з тіла людини після її смерті з подальшим їх використанням.

Своєю чергою перший блок можна додатково поділити на право розпорядження ембріоном, один чи двоє генетичних батьків якого померли, та право розпорядження репродуктивними клітинами померлого.

Порівняльно-правове дослідження іноземного законодавства з цих питань засвідчує, що у світі відсутні єдині підходи, та мають місце протилежні способи їх вирішення. Відповідно до ст. 18 Закону Республіки Білорусь «Про допоміжні репродуктивні технології» використання незатребуваних в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій статевих клітин пацієнта, який помер, або оголошеного в судовому порядку померлим забороняється⁴.

Угорське законодавство також не допускає використання гамет померлих людей. Зазначено, що «гамети, отримані з мертвого тіла, включаючи клінічну смерть, або мертвого плоду, не можуть використовуватися для допоміжної репродукції»⁵. Аналогічно заборонена посмертна репродукція у Австралії, Канаді, Словенії, Швеції тощо⁶.

Водночас законодавством інших держав вона допускається. Наприклад, згідно із ч. 2 ст. 21 Закону Киргизької Республіки «Про репродуктивні права громадян і гарантії їх реалізації» використовувати статеві клітини, що знаходяться на зберіганні, з метою відтворення потомства особи в разі її смерті, мають право чоловік (дружина), батько, мати, рідні брати і сестри⁷.

Інші національні законодавства взагалі не врегульовують даного питання.

Для тих держав, де постмортальна репродукція дозволена, вирішальну роль відіграє наявність згоди або іншим чином висловленої волі померлого щодо подальшого використання його заморожених репродуктивних клітин.

У Великобританії посмертна репродукція дозволена, якщо, будучи живою, особа висловила про це чіткий намір. Наприклад, у 2002 році в Британії вдова вимагала видачі заморожених гамет померлого чоловіка, однак їй відмовили, оскільки напередодні смерті він відкликав свою згоду на розпорядження дружиною його сперміями після смерті. Позивачка аргументувала, що згода чоловіка відкликана під тиском одного з медпрацівників установи, однак суд відмовив їй, вважаючи, що ця відмова була повністю свідомою.

У ісламських державах питання постмортальної репродукції тісно пов'язане з релігійними догмами. Існують дві основні ісламські концепції про смерть і шлюб: деякі лідери духовенства вважають, що після смерті одного з подружжя шлюб автоматично припиняється, а інші вважають, що після смерті протягом 4 місяців і 10 днів (так звана *edda*) ця пара є ще чоловіком і дружиною. Залежно від того, якої концепції притримуються священнослужителі, одні з них вважають використання сперми померлого чоловіка упродовж цього періоду дозволеною практикою, а інші – забороненою⁸.

³ Свитнев К.Н. Жизнь после смерти. Юридические и этические аспекты посмертной репродукции. URL: http://svitnev.ru/speech/life_after_death.pdf (дата звернення: 14.06.2019).

⁴ О вспомогательных репродуктивных технологиях: Закон Республики Беларусь от 07.01.2012 № 341-З URL: <http://pravo.newsby.org/belarus/zakon0/z175.htm> (дата звернення: 12.06.2019).

⁵ Dostal J, Utrata R, Loyka S, Brezinova J, Svobodova M, Shenfield F. Post-mortem sperm retrieval in new European Union countries: case report. Hum Reprod. 2005. №20(8). P. 2359 URL: <https://academic.oup.com/humrep/article/20/8/2359/618517> (дата звернення: 25.06.2019).

⁶ Венедіктова І. Реалізація і захист інтересів осіб у репродуктивних правовідносинах. Юридична Україна. 2012. № 11. С. 49.

⁷ О репродуктивных правах граждан и гарантиях их реализации: Закон Кыргызской республики от 04.07.2015 №148 URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111191> (дата звернення: 11.06.2019).

⁸ Reza Omani Samani, M.D., Mahnaz Ashrafi, M.D., Leila Alizadeh, B.Sc. Mostafa Mozafari, B.Sc. Posthumous Assisted Reproduction from Islamic. Perspective Royan Institute International Journal of Fertility and Sterility. 2008. Vol. 2. 97 p.

На нашу думку, під час вирішення подальшої долі заморожених гамет вирішальну роль відіграє воля померлого. Якщо особа розпорядилася ними (на користь третьої особи, заповіла знищити чи передати як донорський матеріал тощо), то їх доля вирішується винятково відповідно до його волі, незалежно від бажання інших.

У випадку, якщо особа вчинила дії, пов'язані із збереженням власних заморожених гамет для майбутнього батьківства (материнства), однак чітко не висловила своєї волі, то їх використання іншим з подружжя є безумовним правом. Водночас використання особою, яка не перебувала з ним (нею) на момент смерті у законному шлюбі (партнера (-ки), а також третіми особами, які є близькими родичами померлого (батьки, рідні брати і сестри), правом, яке має бути підтверджено судовим рішенням, у тому числі щодо наміру їх використання лише з метою народження нащадків, тобто продовження роду.

Винятком з цього правила є випадок, коли особа заморозила свої гамети для проведення штучного запліднення з гаметами конкретної особи, тобто уклала відповідний договір, про що свідчать цивільно-правові договори чи інші документи (заяви, погодження, лікувальна програма у закладі охорони здоров'я тощо). У цьому разі зазначені дії повинні розцінюватися як фактично висловлена воля щодо розпорядження ними, якщо в судовому порядку не доведено іншого. Наприклад, коли особа заморозила сперму та уклала з іншою особою договір у закладі охорони здоров'я на проведення лікувальної програми штучного запліднення, однак внаслідок раптової смерті її не завершила.

З метою недопущення фінансових зловживань доцільно законодавчо передбачити, що зачаті після смерті генетичного батька (матері) нащадки не мають права на спадкування чи інших прав, що пов'язані із батьківством (материнством), за винятком, якщо померлий не заповів іншого, або їх зачато іншим з подружжя. Тобто за відсутності волі померлого він має прирівнюватися до статусу неанонімного донора репродуктивних клітин. Вказане дозволить уникнути перш за все необґрунтованих зазіхань на активи померлого, коли метою репродуктивного відтворення є не бажання продовження роду, а тільки фінансова вигода без урахування інтересів майбутньої дитини.

Крім того, необхідно законодавчо встановити черговість у праві розпорядитися репродуктивними клітинами померлого з метою репродуктивного відтворення для продовження роду, яка, на нашу думку, має бути наступна:

- інший з подружжя померлої особи;
- співмешканець, партнер (співмешканка, партнерша), з якою проживала померла особа, тобто перебувала у цивільному шлюбі;
- кровні батьки померлої особи, чиє право на продовження роду буде порушене за умови їх знищення;
- кровні рідні брати, сестри померлої особи, чиє право на продовження роду буде порушене за умови їх знищення;
- інші кровні близькі родичі, чиє право на продовження роду буде порушене за умови їх знищення.

Порядок використання репродуктивних клітин має встановлюватися винятково законом, у якому, окрім іншого, необхідно передбачити строки для висловлення волі (бажання) скористатися замороженими гаметами померлого, порядок надання такої згоди чи відповідної відмови, присічні терміни, упродовж яких можна розпорядитися замороженими гаметами, тощо.

По-іншому повинно вирішуватися питання розпорядження ембріоном, який запліднено гаметою померлої особи.

Ми не можемо погодитися з К.Н. Світневим у тому, що ембріон у будь-якому разі може і повинен бути використаний за відсутності інших прямих вказівок померлого⁹. Ембріон є результатом об'єднання генів обох біологічних батьків, внаслідок чого розпорядження ним поза їх волею, вважаємо, не буде правовим рішенням. Лише ті, хто є біологічними батьками, вправі розпорядитися подальшою його долею. Інші особи (кровні батьки померлого, брати і сестри та інші) без такої згоди не уповноважені на прийняття цих рішень.

Навіть більше, якщо померлим висловлено бажання (воля) знищити ембріон у разі його смерті, то він не може бути використаний за винятком випадку, коли для іншого з подружжя – це єдина можливість

⁹ Світнев К. Н. Жизнь после смерти. Юридические и этические аспекты посмертной репродукции. URL: http://svitnev.ru/speech/life_after_death.pdf (дата звернення: 14.06.2019).

мати генетично рідну дитину та реалізувати своє фундаментальне право на репродуктивне відтворення. Адже ембріон – це особливий вид об'єктів, який не є предметом, річчю чи майном. На нього не можуть поширюватися загальні правила спадкування, які передбачено нормами цивільного права. У цьому разі ми повинні розглядати ембріон саме через призму народження майбутньої людини.

Однак це не означає, що третя особа, чиє право на репродуктивне відтворення (продовження роду) буде порушено, взагалі позбавляється можливості на його використання. Проте таке використання з вказаною метою може бути винятково за погодження з іншим із біологічних батьків. Знову ж таки, у цьому разі всю відповідальність, у тому числі щодо виховання, забезпечення даної дитини повинна перебрати на себе саме ця особа, а генетичні батьки за статусом прирівнюються до неанонімного донора.

Наприклад, в Ірані мав місце факт, коли через суд було задоволено прохання батька померлого про перенесення заморожених ембріонів. Суд зазначив, що оскільки ембріони створено до смерті цієї особи, то буде вірним передати їх жінці як сурогатній матері, а опіку покласти на дідуся¹⁰.

На нашу думку, у разі смерті обох біологічних батьків, якщо не було їх прямої вказівки (волі) на знищення ембріонів, то за умови відсутності інших нащадків (тобто наявності однієї дитини у сім'ї, яка померла), з метою реалізації права на репродуктивне відтворення, їх вправі використати батьки померлих, чиє право на продовження роду порушено. При цьому вони повинні мати єдину правомочність у частині розпорядження ембріоном – його використання для генетичного продовження власного роду за умов та підстав, встановлених законом. Тобто такі ембріони не можуть бути передані іншим особам, подаровані, продані чи іншим чином відчужені.

Як зазначалося вище, інші правила діють у разі, якщо особа не заморожувала свої репродуктивні клітини, і для їх отримання виникає необхідність забору від померлого.

Перший випадок успішного посмертного вилучення сперматозоїдів зареєстровано в 1980 році, а в період з 1980 по 1995 рік 40 центрів в США повідомили про 82 запити на таку маніпуляцію¹¹.

Сучасний розвиток науки дозволяє проведення маніпуляцій з вилучення репродуктивних клітин померлого чи особи, що перебуває у незворотній комі або клінічній смерті.

Так, у 1997 році вдова з Великобританії попросила отримання сперми з яєчок її чоловіка, у якого констатована смерть мозку в результаті важкої форми менінгіту. Вона звернулася до суду за дозволом на подальше використання цього зразка з метою зачаття, який прийняв позитивне рішення для збереження інтересів дитини, що народиться в такому складному випадку. Експортувавши сперму до Бельгії, вона завагітніла завдяки застосуванню методу допоміжної репродукції і народила хлопчика. Це перше повідомлення про народження дитини в результаті зачаття після посмертного отримання сперми¹².

У 1999 році громадянка США Верноф отримала сперму від свого померлого чоловіка через 30 годин після його смерті, а пізніше, через ІКСІ, народила дівчинку¹³.

Є декілька методів посмертного отримання сперми. Перед смертю може бути використаний метод електроєякуляції, для стимуляції еякуляторного механізму неврологічно інтактного чоловіка. Наступні три методики можуть бути виконані як до, так і після смерті. Це методики PESA, TESA, TESE як в закритому, так і відкритому варіанті. Крім того, посмертно можуть бути видалені яєчка для отримання сперми в умовах лабораторії¹⁴.

Сьогодні посмертний відбір сперматозоїдів та їх використання в методах допоміжної репродукції здійснюється в усьому світі, де немає відповідної заборони, хоча відмінності в національній культурі, етичних цінностях і законодавстві створюють істотні розбіжності правового регулювання цього механізму.

¹⁰ Reza Omani Samani, M.D., Mahnaz Ashrafi, M.D., Leila Alizadeh, B.Sc. Mostafa Mozafari, B.Sc. Posthumous Assisted Reproduction from Islamic. Perspective Royan Institute International Journal of Fertility and Sterility. 2008. Vol. 2. 97 p.

¹¹ Dostal J, Utrata R, Loyka S, Brezinova J, Svobodova M, Shenfield F. Post-mortem sperm retrieval in new European Union countries: case report. Hum Reprod. 2005. №20(8). P. 2359 URL: <https://academic.oup.com/humrep/article/20/8/2359/618517> (дата звернення: 25.06.2019).

¹² Дахно Ф.В., Куценко А.О. Вспомогательные репродуктивные технологии и проблемы постмортальной (посмертной) репродукции. Жіночий лікар. 2009. №2. URL: <http://z-l.com.ua/ru/article/281> (дата звернення: 27.07.2019).

¹³ Reza Omani Samani, M.D., Mahnaz Ashrafi, M.D., Leila Alizadeh, B.Sc. Mostafa Mozafari, B.Sc. Posthumous Assisted Reproduction from Islamic. Perspective Royan Institute International Journal of Fertility and Sterility. 2008. Vol. 2. 96 p.

¹⁴ Дахно Ф.В., Куценко А.О. Вспомогательные репродуктивные технологии и проблемы постмортальной (посмертной) репродукции. Жіночий лікар. 2009. №2. URL: <http://z-l.com.ua/ru/article/281> (дата звернення: 27.07.2019).

Погоджуючись з Г.В. Анікіною¹⁵, вважаємо, що головною умовою для такого вилучення має бути свідомість згода померлого, яку необхідно передбачити законом.

У м. Бостон в 2010 році лікарі одного з шпиталів відмовили родичам пацієнтки, яка страждала емболією легенів і знаходилася в глибокій комі, у вилученні її генетичного матеріалу. Лікарі аргументували відмову відсутністю підтвердженої згоди пацієнтки на таку процедуру. До того ж було відомо, що жінка тривалий час приймала контрацептиви і не бажала мати дітей¹⁶.

Крім того, на нашу думку, не менш важливою є умова – досягнення повноліття померлим.

З іншої сторони, певним вимогам повинні відповідати і ті, хто бажає скористатися правом на вилучення репродуктивних клітин померлої особи.

Для недопущення зловживань варто передбачити, що треті особи (за винятком іншого з подружжя), які скористаються правом вилучення репродуктивних клітин з тіла померлого, повинні відповідати наступним критеріям:

- 1) у цих осіб відсутні інші діти та вони не у змозі їх зачати, або таке зачаття суттєво ускладнено внаслідок об'єктивних причин (у тому числі істотної загрози можливості розвитку спадкової чи іншої важкої хвороби як у них, так і майбутньої дитини);
- 2) вони усвідомлено перебирають на себе всю повноту відповідальності, пов'язану з вихованням і належним забезпеченням новонародженої дитини;
- 3) метою вилучення гамет є продовження власного роду;
- 4) обґрунтованість вимоги про використання вилучених гамет та здатність забезпечити новонароджену дитину має бути перевірена судом.

Ураховуючи, що особи, які бажають здійснити програму посмертної репродукції, усвідомлюють і передбачають необхідність належного матеріального забезпечення новонародженого, на них не повинні поширюватися програми державної допомоги (підтримки) під час застосування допоміжних репродуктивних технологій. Вказане обґрунтовується тим, що використання цього методу вже передбачає, що заявники здатні гарантувати дитині належні умови, тобто є фінансово незалежними.

Необхідно також встановити мінімальний і максимальний строк, упродовж якого дозволяється скористатися правом на розпорядження замороженими гаметами померлої особи. На вказаному обґрунтовано наголошує О.Є. Кухарев¹⁷. Вважаємо раціональною думку Ф.В. Дахно та А.О. Куценко, що зважаючи на низку міркувань разом з нестійким емоційним оточенням після раптової смерті, затримка репродукції як мінімум на 6 місяців з часу смерті особи здається розумною¹⁸. Зазначені вимоги повинні поширюватися і на використання заморожених гамет та ембріонів померлої особи. Таким чином, по-перше, особа зможе перевірити себе та переконатися у тому, що вона дійсно має стійку необхідність задовольнити вроджену потребу у продовженні власного роду. По-друге, цей час достатній для того, щоб суд, якщо це передбачено законом, міг прийняти обґрунтоване рішення щодо надання згоди зацікавленим особам у використанні для запліднення гамет, вилучених у померлої особи.

Висновки. Посмертна репродукція є суттєвою гарантією права на продовження роду, проте його реалізація потребує відповідального та виваженого рішення, за необхідності підтвердженого судом у встановленому порядку.

¹⁵ Анікіна Г.В. К вопросу о правовом регулировании постмортальной репродукции. Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство». 2013. №2 (2). 4 с. URL: http://www.univer.km.ua/statti/4.anikina_h.v._k_voprosu_o_pravovom_rehulirovanuu_postmortal_noy_reproduksyy_.pdf (дата звернення: 14.06.2019).

¹⁶ Филимонова И.В. Проблемы правового регулирования постмортальной репродукции в семейном законодательстве России. Политика, государство и право. 2015. №2. URL: <http://politika.snauka.ru/2015/02/2333> (дата звернення: 07.07.2019).

¹⁷ Кухарев О.Є. Окремі аспекти правового статусу постмортальних дітей спадкодавця у спадковому праві України. Вісник Запорізького національного університету. 2018. №1. 51 с.

¹⁸ Дахно Ф.В., Куценко А.О. Вспомогательные репродуктивные технологии и проблемы постмортальной (посмертной) репродукции. Жіночий лікар. 2009. №2. URL: <http://z-l.com.ua/ru/article/281> (дата звернення: 27.07.2019).

Анотація

Дослідження у сфері допоміжних методів відтворення подолали біологічні обмеження, і це породило нові етичні та юридичні проблеми. У цій статті оцінюється прийнятність посмертного відтворення та основні проблеми, такі як згода і право власності на гамети та ембріони після смерті. Також аналізується посмертне вилучення сперми від особи, яка надала попередню письмову згоду на вилучення та використання своєї сперми для допоміжного відтворення у разі її раптової смерті. Ілюструються деякі складні етичні та правові проблеми, що виникають в різних країнах у цій сфері.

Summary

Developments in the area of assisted reproduction techniques have overcome biological limitations and this situation has created new ethical and legal concerns. In this paper the acceptability of the posthumous reproduction is evaluated and major concerns like consent and ownership of the gametes and embryos after death. Also describes post-mortem sperm retrieval from a man who had given prior written consent to the retrieval and use of his sperm in assisted reproduction before his accidental death. This illustrates some of the complex ethical and legal issues occurring in different countries.

Використана література:

1. Дахно Ф.В., Куценко А.О. Вспомогательные репродуктивные технологии и проблемы постмортальной (посмертной) репродукции. *Жіночий лікар*. 2009. №2. URL: <http://z-l.com.ua/ru/article/281> (дата звернення: 27.07.2019).
2. Филимонова И.В. Проблемы правового регулирования постмортальной репродукции в семейном законодательстве России. *Политика, государство и право*. 2015. №2. URL: <http://politika.snauka.ru/2015/02/2333> (дата звернення: 07.07.2019).
3. Свитнев К.Н. Жизнь после смерти. Юридические и этические аспекты посмертной репродукции. URL: http://svitnev.ru/speech/life_after_death.pdf (дата звернення: 14.06.2019).
4. О вспомогательных репродуктивных технологиях: Закон Республики Беларусь от 07.01.2012 №341-3 URL: <http://pravo.newsby.org/belarus/zakon0/z175.htm> (дата звернення: 12.06.2019).
5. Dostal J, Utrata R, Loyka S, Brezinova J, Svobodova M, Shenfield F. Post-mortem sperm retrieval in new European Union countries: case report. *Hum Reprod*. 2005. №20(8). С. 2359–2361. URL: <https://academic.oup.com/humrep/article/20/8/2359/618517> (дата звернення: 25.06.2019).
6. Венедіктова І. Реалізація і захист інтересів осіб у репродуктивних правовідносинах. *Юридична Україна*. 2012. №11. С. 46–50.
7. О репродуктивных правах граждан и гарантиях их реализации: Закон Кыргызской республики от 04.07.2015 №148 URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111191> (дата звернення: 11.06.2019).
8. Reza Omani Samani, M.D., Mahnaz Ashrafi, M.D., Leila Alizadeh, B.Sc. Mostafa Mozafari, B.Sc. Posthumous Assisted Reproduction from Islamic. *Perspective Royan Institue International Journal of Fertility and Sterility*. 2008. Vol. 2. P. 96–100.
9. Аникина Г.В. К вопросу о правовом регулировании постмортальной репродукции. *Електронний науковий журнал «Наука. Общество. Государство»*. 2013. №2 (2). С. 1–11. URL: http://www.univer.km.ua/statti/4.anikina_h.v._k_voprosu_o_pravovom_rehulyrovanyu_postmortal_noy_reproduktsyy_.pdf (дата звернення: 14.06.2019).
10. Кухарев О.Є. Окремі аспекти правового статусу постмортальних дітей спадкодавця у спадковому праві України. *Вісник Запорізького національного університету*. 2018. №1. С. 46–54.

Viktor Checherskyi,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Prosecutor of Prosecutor General's Office of Ukraine,
Honourable Prosecutor of Ukraine